

A Nagy-Mély-völgy természeti értékei

SZERÉNYI GÁBOR

A Nyugati-Mecsek délről északi irányba futó kanyargós völgyeinek egyike a sejtelmes elnevezésű Nagy-Mély-völgy. A völgy méltó nevére, mert több kilométer hosszan kanyarog, valóban nagy tehát (vagy legalább is hosszú), és helyenként romantikusan szűszűkülve a ténylegesnél is mélyebb benyomást kelt. Mind geomorfológiáját, mind élővilágát tekintve változatos, érdekes, és természeti értékekben különösen gazdag. Érthető hát, hogy a szomszédos, hasonló lefutású és szépségű Meleg-mányi völgyrendszerrel együtt mint Meleg-mányi-völgy Természetvédelmi Terület oltalom alatt áll. Ez azonban nem jelenti azt, hogy el lenne zárva a kíváncsi tekintetek elől, jelzett turista útvonalak vezetnek rajta keresztül és szabadon látogatható.

Mánfáról indulva, a falut elhagyva, mielőtt letérnénk a völgy bejáratának irányába, balra az út mellett, épített környezetünk egy csodálatos értékében gyönyörködhetünk. A híres műemléktemplomban, amely a falu határától nem messze áll. Valójában nem mánfai, hanem a török időkben lerombolt és felperzselt szomszéd falu, Monaj egykori plébániatemploma és a település hajdani helyét jelzi. Az Árpád-korban, az 1100-as években épült román stílusban. Vastag falaival és apró, hosszúkás, keskeny, lőrészerű ablakaival első pillanatban erődítmény benyomását kelti. A Sarlós Boldogasszony tiszteletére szentelt templomot előbb a XIII., majd a XV. században is átépítették. Az első alkalommal egy új, szögletes szentélyt építettek a templomnak, ekkor készült ma látható új tornya is. A torony öt emeletes, ikerablakkokkal díszített. Ekkor épült a kerítőfal is. A XV. századi átépítés során a hajót kiszélesítették, északi irányban bővítették és nyugati homlokzatán egy gótikus bejáratot nyitottak. Gótikus a támpillérek sora is. A templom három több száz évesre becsült hatalmas lombkoronájú ezüsthárs szomszédságában áll.

Az ezüsthárs (*Tilia tomentosa*) nagyméretű leveleinek ezüstös csillagszőrökkel sűrűn borított levélfonákairól ismerhető fel. Hazánkban a Dél-Dunántúlon,

így a Mecsekben is sokfelé előfordul, elsősorban melegkedvelő ezüsthársas gyeptánostölgyesek jellemző névadó faja, helyenként nagyobb állományai is előfordulnak. A két gyönyörű ezüsthársat évszázadokkal ezelőtt telepítették a templom szomszédságába.

A Sikonda felé haladó országútról az erdőbe térünk. A Nagy-Mély-völgy kezdetben széles völgy torkolata hamarosan szűszűkül, és mészkősziklák között vezet. A Mecsek igen változatos geológiai felépítésű hegységünk, hiszen egyes területein a több százmillió éves kristályos kőzeteitől kezdve napjainkban történő egészen friss mésztufa kiválásokig minden időszak geológiai változásainak „termékét” megtaláljuk. A Nyugati-Mecsek észak felé lejtő oldalait a Nagy-Mély-völgyben leginkább a földtörténeti középidő triász korszakából származó mészkő alkotja. A mészkő hajlamos a karsztosodásra, ezért a felszínén gyakoriak a kisebb nagyobb víznyelők, töbrök. A szén-dioxidban gazdag víz könnyen oldja fel a mészkövet, ezért jellemző a barlangok képződése is. Az elnyelt víz pedig a hegylábi területeken vagy a völgyek aljában nagy vízhozamú karsztforrások formájában bukkan a felszínre. Előbbire példa az Abaliget-barlangforrás, vagy az orfűi Víz-fő, utóbbira pedig a Nagy-Mély-völgy forrásai, a például a Mariska-forrás, a Kánya-forrás, vagy a Sziklás-forrás. Barlangot is találunk a völgyben, a Zsidó-völgy betorkollásánál lévő hatalmas mészkősziklában a Kőlyuk-barlangot. Ez azonban a hivatalos, térképen szereplő név, a néphagyomány csak „Király-lika”-nak nevezi. A legenda szerint ugyanis a török időkben itt egy őz öregember élt ketttesben a lányával. Egy napon egy török basa, bizonyos Ibrahim, ebben a barlangban akarta elrejtetni a rablott kincseit, és a lányára is szemet vetett. Az öregember megpróbálta megvédeni az otthonát és a lányát, a basa azonban megölte őt. Haláluk között az öreg megátkozta a basát. Nem sokkal azután, hogy a gyilkos a kincseit a barlang mélyén biztonságba helyezte, váratlanul víz tört fel a mély-

ből, odaveszett a kincs, a szerencsétlen lány és a gonosz Ibrahim is az örvénylő vízbe fulladt.

A Kőlyuk alsó szintjén azóta is egy gazdag karsztforrás fakad. Ezt az ágát lezárták, és korábban a komló vízmű hasznosította a kristálytiszt ivóvizet. Ma a barlang az egyik legismertebb mecseki denevértanya. A barlang bejáratának a közelében is egy bővizű forrás tör a felszínre, a Cserkész-forrás.

Egy kis barlang a völgy másik végében is található. A Nagy-Mély-völgy kőfülkéje azért értékes, mert ez az eddigi egyetlen olyan barlang, amelyben ősemberek ültöttek tanyát.

Továbbhaladva a völgyben, a szemünk előtt zajló geológiai változásokban, mészkőképződésben gyönyörködhetünk. A patak folyamatosan épülő *mésztufa* gátjai apró vízeséseket képezve napról napra formálják a patakmeder kőképződményeit. A mésztufa-képződés folyamatának lényege, hogy a lehulló csapadékvíz oldja a levegő szén-dioxid tartalmát. Ez az oldódás kémiai folyamat, mert a vízből híg szénsav-oldat keletkezik. A szénsav a talajon átsurolva kis mértékben oldja azt a mészkövet is, amellyel érintkezik. A talajból előbukkanva és felgyorsulva, a víz oxigéntartalma fokozatosan növekszik, az oldott szén-dioxid jelentős részét pedig leadja. Ennek következtében a feloldott kalcium-karbonát (a mészkő) kicsapódik. Mivel a víz nagy felületen folyik szét, nyomában igen finom mészkőréteggel vonja be azokat a tárgyakat, faágakat, leveleket, amelyeken átsorgott. A keletkező laza szerkezetű, puha mészkő a tufa. A keletkező mésztufa és a „megkövesedő” tárgyak együtt formálják apró emeletekké, kicsiny zuhatagokká a patakmedret.

A völgy – főképpen a szűkebb szakaszain – tipikus szurdokerdő. Ez megmutatkozik növényvilágában is. A hazai mészkőszurdokok jellemző, védett hasasrúdjú gimpáfrány (*Phyllitis scolopendrium*). Előfordulása mindig friss, üde talajt jelez. A legnagyobb termetű fodorkaféléink. Könnyű felismerni hosszú, keskeny, a többi rokon fajtól eltérő, tagolatlan

A szürös csodabogyó alacsony cserjeszintet képez a fák alatt (A szerző felvétele)

levéllemezeiről, amelynek szegélyén ülnek a spóratartó tokok. A levelek áttelelnek, körben elhelyezkedő, vagy féloldalas, függőnyszerűen csüngő csokrai a hó alól is díszlenek.

A növényritkaságok közül nevezetesek a csodabogyó-fajok. Hazánkban két védett fajuk él, a szürös csodabogyó (*Ruscus aculeatus*) és a lónyelvű csodabogyó (*Ruscus hypoglossum*), melyek a Dél-Dunántúli jellemző növényei. A kiránduló számára szokatlan és érdekes látvány lehet mindkét növényfaj, melyek egy kicsit még télen is mediterrán hangulatot árasztanak éles „leveleikkel”. Különösen a szürös csodabogyó szembeötlő, helyenként félméteres magasságot meghaladó bokrai sajátos, alacsony cserjeszintet képeznek a gyertyánok és a tölgyek alatt. Felépítése is sajátos, lapos, kemény, hegyes „levelei” valójában fillokládiumok, levélszerűen kiszélesedő száruk. A valódi levelei redukálódtak, a fotoszintézis a nagy felületűvé vált száruk végzik. Ezek közepén ülnek az alig 1–2 mm-es kocsányú apró virágok, amelyekből tél végére vörös színű bogyótermés fejlődik. Mivel

látszólag a levele közepén teremnek a bogyói, érthető a csodabogyó elnevezés. A völgyben végigkísérik utunkat. A jóval kisebb, heverő szárú lónyelvű csodabogyóban például a völgy felső végében, közvetlenül a Kánya-forrás mellett gyönyörködhetünk.

A védett ritkaságok között figyelemre méltó a madárfészek kosbor (*Neottia nidus-avis*). Ez egyike a kevés hazai szaprofita orchideáknak. Ennek megfelelően nem is képes fotoszintézisre, hajtásai barnásak. A kevésbé szakavatott szem akár elszáradt kórónak is nézhetné.

A növényeken kívül a völgy elsősorban különleges gerinctelen állatairól nevezetes. A karsztforrások vizével csak időnként kerül a felszínre egy különleges, alig 2,5 mm-t elérő parányi kis csiga, a magyar vízcsigácska (*Bythiospeum hungaricum*) korábbi nevén: magyar vakcsigácska. Azért magyar, mert az egész világon kizárólag a Középső-Mecsek északi részének karsztvízeiben él, tehát bennszülött, endemikus fajunk. A környék föld alatti vizeiben mindenütt megtalálható, így az Abaligeti-barlangban is.

A völgy nevezetes érdekessége két, késő ősszel, novemberben rajzó tegzesfaj. A tegzesek a kevésbé ismert rovarok közé tartoznak. Törzsfelődésük a lepkefélékkel közös evolúciós úton haladt, onnan ágazott el a földtörténet során. Az imágók szárazföldiek, túlnyomó többségük jól repül. Lárvaik azonban különböző oxigénben dús vizekben fejlődnek, forrásokban, patakokban, hidegvízű hegyvidéki tavakban, vagy nagyobb folyókban is. A magyar nevük arra utal, hogy a hernyószerű lárvaik egy része – a tegzezőfajok lárvaik – a vízben lévő különböző anyagokból cső alakú védő házat – tegzett építenek maguk köré, amelyet magukkal hurcolnak, és ebben bábozódnak is. A tegzező alakja, formája, a felhasználott anyagok többnyire a fajra, vagy legalább is a csoportra jellemzőek. Hazánkban több mint kétszáz fajuk él, ebből 11 védett, közülük kettő fokozottan védett. A fokozottan védett fajok egyike a kizárólag a Mecsek egyes területeire korlátozottan mecsesi őszitegzes

(*Chaetopteryx schmidt*). Ennek megfelelően törvényes eszmei értéke 100 000 Ft. A november közepén rajzó kifejlett példányokkal a források környékén és a patak mentén találkozhatunk.

Hasonló ritkaság a kora nyáron repülő kétszikos hegyi szitakötő (*Cordulegaster boltonii*). Hazánkban a két szomszédos völgyön kívül csupán az Őrségből ismerjük előfordulását. A hatalmas termetű, sárga-fekete mintás szitakötő semmilyen másik fajjal nem téveszthető össze. A hozzá hasonló testvérfaj, a hegyi szitakötő (*Cordulegaster bidentata*) legközelebb a Bakony-hegységben él. Lárvaia patakok vizében, a félig-meddig árnyékolt, sebes sodrású szakaszokon fejlődik.

A Nagy-Mély-völgy a Mecsek egyik legszebb, különleges természeti ritkaságokban bővelkedő területe. Mánfáról indulva a völgyön végigvezető turistaúton kirándulók közül az épített környezetünk értékeink szerelmesei éppúgy megtalálják élményeiket, mint azok, akik természetjáró útjaik során geológiai különlegességekben, növény- vagy éppen rovarritkaságokban szeretnek gyönyörködni.